

A megjelent cikk hivatkozási adatai:

Gulyás, Adrienn; Mudriczki, Judit; Sepsi, Enikő; Horváth, Géza (szerk.) *Klasszikus művek újrafordítása*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó (2021). 231-242. ISBN:9789634147732

Mudriczki Judit

Újrafordítás vagy audiovizuális adaptáció?

Szabó Lőrinc *Ahogy tetszik* fordításának utóélete a magyar szinkron dramaturgiai gyakorlatban

Jelen tanulmány arra a két kérdésre keresi a választ, miként alakul át William Shakespeare *Ahogy tetszik* című művének magyar szövege az audiovizuális fordítás során, és ennek fényében a szinkron dramaturgiai folyamat a rendelkezésre álló film- és szinkron korpusz alapján vajon újrafordításként vagy inkább audiovizuális adaptációként értelmezhető. Napjainkban ennek a reneszánsz angol vígjátéknak négy, korban és rendezői koncepció tekintetében is teljesen különböző filmadaptációja¹ érhető el magyar szinkronnal, amely alapján feltételezhető, hogy a forgatások alapjául szolgáló szövegek is jelentősen eltérnek az eredetitől, ami Shakespeare drámájának újrafordítását teszi szükségessé a magyar szinkronkészítés során. Jelen tanulmány első felében előbb röviden azt ismertetem, hogy a négy filmadaptáció miként módosítja a reneszánsz szöveg főbb dramaturgiai jellemzőit, majd azok magyar szinkronváltozatait is bemutatom, végül az eltérő magyar szövegváltozatokat elemzem fordításstratégiai szempontból.

Az Ahogy tetszik négy, magyarra szinkronizált filmadaptációja

Időrendben az első *Ahogy tetszik* adaptációt a magyar származású német rendező, Paul Czinner készítette 1936-ban, amely filmtörténeti szempontból azért is jelentős, mert ez volt a legendás angol színész, Laurence Olivier első hangosfilm-szerepe egy Shakespeare-adaptációban, a női főszerepet pedig a rendező felesége, Elisabeth Bergner játszotta.² A korabeli sztárokból álló stáb célja valójában nem a kasszasiker, hanem egy presztízs-film elkészítése volt.³ Talán ennek köszönhető, hogy a feldolgozás képi világát már-már túl kifinomult műgonddal kialakított jelmezek és erősen

¹ *Ahogy tetszik* (Paul Czinner, 1936), *Ahogy tetszik* (Basil Coleman, 1978), *Ahogy tetszik* (Christine Edzard, 1992), *Ahogy tetszik* (Kenneth Branagh, 2006).

² Russell Jackson: *Filming As You Like It: a playful comedy becomes a problem*, *Actes des congrès de la Société française Shakespeare*, 2005/23, <https://journals.openedition.org/shakespeare/656> (Letöltés: 2020. szeptember 22.), 61.

³ Russell Jackson: *Introduction: Shakespeare, films and the marketplace*, in Russel Jackson (ed.): *The Cambridge Companion to Shakespeare on Film*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 3.

mesterségesnek tűnő műtermi jelenetek határozzák meg, amelyek egyrészt azt a benyomást keltik, mintha egy színházi előadást vettek volna filmre,⁴ másrészt, ahogy azt a korabeli kritika is kiemeli, ez az adaptáció semmilyen újdonságot nem adott a vígjáték értelmezéséhez.⁵ A mellékszereplők a cselekmény egyszerűsítése miatt jelentősen háttérbe szorúlnak, és így a szövegük is csökken: Jacques például nem udvarol senkinek és nem nősül meg, a szarvas elejtését sirató jelenet teljesen kimarad, Hymen kisgyermekként vonul a kamera elé, és egyszer sem szólal meg. Mindez egyértelműen Orlando és Rosalinda dramaturgiai szerepét erősíti. Ugyanakkor a cselekményszerkezetben történt változtatásokkal járó szöveghúzáson és a beillesztett dalbetéteken kívül más nyelvi módosítás (pl. Shakespeare szóhasználatának modernizálása) nem történt az adaptáció során. A jelen tanulmányban vizsgált magyar szinkronváltozatot⁶ 1995-ben Rehorovszky Béla rendezte a VideoVox stúdióban, a főszereplők magyar hangja Kútvölgyi Erzsébet és Máté Gábor voltak, a magyar szöveget pedig Szabó Lőrinc műfordításának felhasználásával Mann Lajos készítette.⁷ A filmben elhangzó dalok angol nyelven, de magyar feliratozással hallhatóak.

A második film a BBC Shakespeare összes drámáját filmre adaptáló sorozatának részeként készült 1978-ban Basil Coleman rendezésében Helen Mirren és Brian Stierer főszereplésével. Ezt már nem stúdióban, hanem a skóciai Glamis kastélyban és annak környékén vették fel,⁸ és szövegkezelését tekintve a legszöveghűbb adaptációk közé tartozik. Sem a jelenetek sorrendjét, sem a cselekményt nem változtatták meg, és emiatt illetve a hosszú dalbetétek jóvoltából a mai napig ez a leghosszabb, 150 perces filmadaptációja Shakespeare vígjátékának. Az 1936-os adaptációval szemben erre a filmre kifejezetten a színpadiasság mellőzése jellemző, olyannyira, hogy az erdei jeleneteket a reneszánsz pásztorjátékok idealizált világa helyett a romantikusan realiztikus

⁴ Michael Hattaway: The comedies on film, in Jackson (ed.): *The Cambridge Companion*, 96-97.

⁵ Amelia Marriette: Urban Dystopias: Reapproaching Christine Edzard's *As You Like It*, in Mark Thornton Burnett, Ramona Wray (eds.): *Shakespeare, Film, Fin de Siecle*, Macmillan, 2000, 75.

⁶ A film első magyar szinkronváltozatát, ami, sajnos, már nem érhető el az érdeklődő nézők és kutatók számára, 1966-ban dr. Márkus Éva szinkronrendező készítette a Pannónia Filmstúdióban a Magyar Televízió megbízásából. Lásd: Márkus Éva: A film a szinkronrendező műhelyében, in Karcsai Kulcsár István (szerk.): *Tanulmányok a magyar szinkronról*, Budapest, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1976, 237-238 illetve *ISZDB Internetes Szinkron Adatbázis*, <http://iszdb.hu/?audio=16376> (Letöltés: 2020. szeptember 22.). Jelenleg az 1995-ös szinkronváltozat sincs kereskedelmi forgalomban, de az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet audiovizuális archívumában megtekinthető. Ezúton köszönöm dr. Szabó Attila segítségét az archívum anyagában való kutatás megkönnyítéséért.

⁷ *ISZDB Internetes Szinkron Adatbázis*, <http://iszdb.hu/?audio=29859> (Letöltés: 2020. szeptember 22.). Az 1995-ben készült szinkronváltozat kapcsán érdemes azt megjegyezni, hogy a rendező, Rehorovszky Béla 1980-ban még rendezőasszisztensként vett részt az 1978-as BBC-adaptáció szinkronizálásában, ahogy erről a Pannónia Filmstúdióban a forgatáshoz használt korabeli 227 oldalas dialóglista is tanúskodik. A kéziratához való hozzáférés kapcsán szeretném megköszönni az Egyesület a Magyar Szinkronért tisztviselőinek közbenjárását.

⁸ Jack Jorgens: The BBC-TV Shakespeare Series, *Shakespeare Quarterly*, XXX. évf., 1979/ 3, 412.

környezetábrázolás határozza meg.⁹ A magyar szinkront dr. Márkus Éva rendezte 1980-ban a Pannónia Filmstúdióban, és a főszereplők magyar hangja Kútvölgyi Erzsébet és Bács Ferenc voltak. A magyar szöveget Révész Mária írta Szabó Lőrinc műfordításának felhasználásával,¹⁰ azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a dalok angol eredetiben hangzanak el, és magyar felirat nem készült hozzájuk. A magyar szinkronrendező ehhez a megoldáshoz általában olyan esetben folyamodott, amikor a dal tartalmát teljesen nyilvánvalónak találta.¹¹

Az *Ahogy tetszik* harmadik vizsgált adaptációja a „legrondább” feldolgozásként vált emlékezetessé a Shakespeare-kritikában.¹² Christine Edzard 1992-ben készült filmjében a főszerepeket Emma Croft és Andrew Tiernan játszották, a történet az ardennes-i erdő helyett London egyik külvárosában, egy építkezésen játszódik, a kameraállások pedig az 1960-as évek társadalmi dokumentumfilmjeinek sajátosságait tükrözik.¹³ Úgy is mondhatnánk, hogy a reneszánsz pásztorjáték világát a rendező disztópikus vagy avantgarde technikával értelmezte újra. A modern környezetbe transzponált történetben még a női főhős is bomberdzsekit, kötött pulóvert, bakancsot és fekete sísapkát visel, így a jelmezeknek köszönhetően Rosalinda és Orlando első találkozásuk alkalmával egymás tükörképeiként jelennek meg a képernyőn.¹⁴ Az időben és térben radikálisan megváltoztatott környezet ellenére azonban a 16. századi szöveg csak kis mértékben módosult: az epilógus valamint 4. és 5. felvonás két rövid, néhány mellékszereplőre épülő jelenete teljesen kimaradt és néhány párbeszéd lerövidült, de a szóhasználatot egyáltalán nem modernizálta ez a filmváltozat. A DVD-formátumban jelenleg is kereskedelmi forgalomban lévő film szinkronizált változata 2008-ban készült Rácz Kati rendezésével. Rosalinda magyar hangja Kerekes Éva, Orlandóé pedig Bozsó Péter volt, a magyar szöveget Szabó Lőrinc műfordításának felhasználásával Kerecsi Henriette írta. Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy a filmben angolul elhangzó dalokat ezúttal sem szinkronizálták, és a hozzájuk tartozó magyar felirat is csak akkor jelenik meg, ha a menüben a felirat opciót külön beállítja a néző.

⁹ Billy Smart: Producing Classics on Outside Broadcast in the 1970s: *The Little Minister* (1975), *As You Like It* (1978) and *Henry VIII* (1979), *Critical Studies in Television*, X. évf., 2015/3, 76-77.

¹⁰ ISZDB Internetes Szinkron Adatbázis, <http://iszdb.hu/?audio=19752> (Letöltés: 2020. szeptember 22).

¹¹ Márkus: A film, 242-245.

¹² Jackson: Filming, 71.

¹³ Hattaway: The comedies, 98-99.

¹⁴ Marriette: Urban Dystopias, 84.

A negyedik adaptációt 2006-ban Kenneth Branagh rendezte, aki a korábbi feldolgozásokhoz képest rendkívül innovatív módon a 19. századi Japánba helyezte a történetet, és számtalan japán kulturális elemmel gazdagította: az ardennes-i erdőből meditációs terekkel tarkított japánkert lesz; a szereplők éppen egy kabuki előadást néznek, amikor Frigyes herceg szamurájként ront fivérére; Orlando pedig egy szumo birkózás során küzd meg Charlesszal, majd japán karakterekkel írt szerelmes verseket tűz az erdőben a fákra. A szereposztás azonban olyan szempontból meglepő, hogy csak néhány mellékszereplő (pl. Charles szerepében Nobuyuki Takano) volt japán származású, a film női főszerepét egy amerikai színésznő (Bryce Dallas Howard), Sir Roland de Bois három fiát viszont afroamerikai színészek (David Oyelowo, Adrian Lester és Jotham Annan) játszották. A korábbi adaptációkhoz képest az is újdonságot jelent, hogy jóllehet ez a film sem modernizálja az angol szöveg szóhasználatát, mégis nagyon szabadon kezeli Shakespeare vígjátékának terjedelmét és felépítését: a jelenetek sorrendje is többször módosul, a párbeszéddek jelentősen lerövidülnek, és nagyon ritkán új, elsősorban a mellékszereplők dramaturgiai szerepét felerősítő rövid jelenetek kerülnek beszúrára. Az adaptáció magyar változatát Dezsőffy Rajz Katalin rendezte 2007-ben, a főszereplők magyar hangja Kovács Patrícia és Fekete Ernő Tibor voltak, a magyar szöveget pedig Joó Eszter írta Szabó Lőrinc műfordításának felhasználásával.¹⁵ Ezt a szinkronváltozatot a HBO televíziós csatorna többször is levetítette, és DVD-formátumban kereskedelmi forgalomban is megvásárolható. Az angol betétdalok ebben a filmben is az eredeti nyelven hallhatóak, de a felirat menüben lehetőség van magyar feliratok megjelenítésére.

Vázlatossága ellenére is a négy filmadaptáció rövid ismertetése talán azt azért jól érzékelteti, hogy mennyire eltérő dramaturgiai koncepcióval nyúltak a rendezők Shakespeare vígjátékához, ami egyben azt is eredményezte, hogy az eredetitől többé-kevésbé eltérő szövegváltozattal dolgoztak, bár annak nyelvezetét egyetlen film esetében sem modernizálták. Az viszont feltűnő, hogy a magyar szinkron alapjául – a filmfeldolgozás képi és nyelvi sajátosságaitól függetlenül – mind a négy szinkron dramaturg Szabó Lőrinc 1938-ban készült műfordítását vette alapul. Más szóval a shakespeare-i vígjáték magyar szinkronváltozatai mintha legalábbis részben mégiscsak megcáfolni tűnnének azt a korábbi felvetésemet, hogy eltérő dramaturgiai koncepcióhoz eltérő szövegváltozatra van szükség. Mindez azért is jelentős, mert Shakespeare vígjátékának ezen kívül legalább még

¹⁵ ISZDB Internetes Szinkron Adatbázis, <http://iszdb.hu/?audio=7357> (Letöltés: 2020. szeptember 22).

három más magyar fordítása is jól ismert,¹⁶ amely ugyanúgy a magyar szinkronszöveg alapjául szolgálhatott volna, mint Szabó Lőrincé különösen az utolsó két, 21. században szinkronizált film esetében. Ezért joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi tette egyedülállóvá Szabó Lőrinc fordítását a magyar szövegváltozatok között még több évtized elteltével is.

A magyar irodalomtörténet pontosan dokumentálni tudja ennek a fordításnak a keletkezéstörténetét: 1938-ban a Nemzeti Színház igazgatójának, Németh Antalnak a felkérésére készült, aki a 19. századi fordításban túlságosan meghatározónak tartotta a fordító, Rákosi Jenő értelmezői szerepét.¹⁷ A felkéréssel járó honorárium jóvoltából Szabó Lőrinc a Fekete-erdőben, Titisee-ben készítette el a fordítást, és a környezet fordítói feladatára gyakorolt hatásáról saját maga a következőképpen emlékezett meg:

Az Ahogy tetszik dramatizált idill. Idillikus volt a környezet is, ahol a papíron ujjaim és tollam alatt megelevenedtek az alakjai... Vágytam az emberi világba, de azért olyasféle boldog számkivetettnek éreztem magamat a munkában, amilyen az Ahogy tetszikben az Idősebb Herceg, akinek monológjához éppen ezekben a napokban jutottam el. Élveztem minden szavát, saját életemben kerestem és találtam párhuzamokat hozzá. A második felvonás az ardennes-i erdőben (nem is oly messze Titiseetől, a Rajnán túl) játszódik, ott lép színre először a Herceg; én a Fekete-erdőben (nem sokkal a Rajnán innen) lelkesen tolmácsoltam a beszédét.¹⁸

Azt is tudjuk, hogy Szabó Lőrincnél a dráma angol nyelvű szövegén kívül ott volt elődjének, Rákosi Jenőnek a fordítása is, amelynek hatását saját munkájára nézve így fogalmazta meg: „társalogtam fordító-elődömmel, aki csikorogva beszélt, mihelyt rímtelen jambusokban vagy éppen rímes sorokban kellett megszólalnia, s rögtön talpraesetten mozgott, mihelyt prózára került a sor.

¹⁶ A vígjáték első teljes magyar fordítását Rákosi Jenő készítette, és ez 1870-ben jelent meg, amit a fordító 1916-ban jelentősen átdolgozott. Időrendben a második fordítás Szabó Lőrincé volt 1936-ban, amelynek 1948-ban, 1954-ben és 1955-ben kiadott változatai is vannak. Az első két fordítás részletes történetéről lásd: Szele Bálint: „A legigazabb poézis a legvadabb színlelés”: az *Ahogy tetszik* fordítása, in Szele Bálint: Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai, Miskolc, 2006, https://www.uni-miskolc.hu/~bolphd/letolt/PhD_diss_szelebalint.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 22). A 21. században két fordítás készült még: 2001-ben Jánosházy György, 2006-ban pedig Nádasdy Ádám fordította újra Shakespeare vígjátékát egy-egy budapesti színház felkérésére.

¹⁷ Szele Bálint: Pillanatképek egy fordító életéből (Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai), *Napút* VII. évf., 2006/5, 118-119.

¹⁸ Szabó Lőrinc: Shakespeare-rel a Fekete-erdőben, in Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, Budapest, Osiris, 2003, 454.

Adósa vagyok így is, hálás tisztelettel gondolok emlékére.”¹⁹ Kutatói szempontból azt ugyan érdekes lenne megvizsgálni, hogy Szabó Lőrinc milyen mértékben hagyatkozott Rákosi Jenő fordítására, azonban egy ilyen tanulmány sem adna magyarázatot arra a kérdésre, hogy miért az 1938-as fordítás bizonyult meghatározóbbnak a magyar Shakespeare-recepció történetében. Az kétségtelenül erősítette Szabó Lőrinc szerepét, hogy az 1950-es években, amikor kultúrpolitikai okból állítottak össze egy revideált Shakespeare-kiadást, nem készült új fordítás, hanem Szabó Lőrincet kérték meg saját, 1938-as fordításának revideálására, aki Szenczi Miklós kontrollszerkesztői észrevételei alapján 35 szövegeltérést és 47 stílushibát javított a korábbi szövegben.²⁰ Az 1955-ös Shakespeare összes drámáit számba vevő kiadásban való megjelenése biztosította azt, hogy az *Ahogy tetszik* magyar szövegváltozatai közül Szabó Lőrinc fordítása vált a rendszerváltásig, sőt még napjainkig is, magyar nyelvterületen a legismertebb és a színházi gyakorlatban is kizárólagosan használt mondhatni „kulturálisan kanonizált” szövegváltozattá. A kiadással járó kultúrpolitikai legitimáció azt is megmagyarázza, hogy különösen az 1966-ban és 1979-ben a Pannónia Filmstúdió műtermében készült szinkronmunkálatok során miért nem merült fel az igény más szövegváltozat vagy egy új fordítás elkészítésére. A 21. századi magyar szinkronok esetében pedig valószínűsíthető, hogy a szinkronrendezők körében egy olyan elképzelés vált meghatározóvá, miszerint a magyar néző egy klasszikusnak számító szerző, mint Shakespeare esetében egy olyan szövegváltozat használatát várja a filmtől is, amit a színházi gyakorlatban már megismert. Ennek szellemében az sem meglepő, ha a magyar szinkronhangok között olyan művészeket is találunk, mint például Kovács Patrícia, aki a 2007-es szinkronfelvétel előtt az egri színház színpadán már többször eljátszotta Rosalinda szerepét.²¹ A korábban bemutatott négy filmből álló magyar szinkronkorpusz alapján az *Ahogy tetszik* esetében az újrafordítás kérdésének vizsgálatát a továbbiakban úgy pontosítom, hogy a szinkron dramaturgnak elsősorban abból állt a feladata, hogy a filmadaptáció vizuális sajátosságainak figyelembevételével módosítsa Szabó Lőrinc fordítását. Jelen dolgozat második felében éppen ezért azt vizsgálom és mutatom be a teljesség igénye nélkül, de több konkrét példa segítségével, hogy mennyiben és miként, milyen fordítási stratégiák alkalmazásával tért el a négy szinkron dramaturg a kanonizált magyar fordítástól.

A magyar szinkronszöveg fordítási stratégiái

¹⁹ Szabó: Shakespeare-rel, 455.

²⁰ Szele: Pillanatképek 121.

²¹ Csepelyi Adrienn: Árt vagy használ, szeretjük, Népszabadság Online, 2005. november 14., <http://nol.hu/kultura/art-vagy-hasznal-szeretjuk-1574991> (Letöltés: 2020. szeptember 22.)

Szinkronizált filmek esetében történelmi okokból a magyar néző utószinkron technikával készült, az eredeti nyelven szereplő tartalom hiteles visszaadását várja a fordítótól, vagyis egy olyan szöveget szeretne hallani, amiről elhiszi, hogy azt a képen szereplő történet szereplői magyarul így mondanák. Mivel a film fordítójának ezúttal nemcsak verbális, hanem vizuális tényezők sorát is figyelembe kell vennie, a munkáját filmfordítás helyett szinkron dramaturgiának nevezzük. A dramaturgtól elvárt hitelesség egyrészt a tartalmi és kulturális sajátosságok adaptálásán múlik, másrészt „a dialógusok hosszához és a színen lévő szereplők szájmozgásához való illeszkedésben rejlik.”²² A továbbiakban éppen ezért két csoportra osztottam a szinkron dramaturgok által alkalmazott fordítási stratégiákat, és **előbb a dialógusok hosszának majd a szájmozgásnak a sajátosságai miatt történt módosításokat mutatom be**, végül kitérek néhány olyan részletre, amikor nem történt semmilyen módosítás annak ellenére, hogy az tartalmi vagy kulturális szempontból indokolt lett volna, így a verbális és vizuális elemek között a filmadaptációk magyar változatában némi ellentmondás fedezhető fel.

A dialógusok hosszának megtartása érdekében történt módosítások

Jóllehet a színpadi felhasználásra szánt drámaszöveg fordítójának is figyelnie kell a forrásnyelvi szöveg terjedelmi sajátosságaira, a szinkron dramaturg munkáját a vizuális elemek, azon belül is a szereplők szájmozgása és a terjedelmi kötöttségek még jobban meghatározzák, mint a színpadra szánt szöveg fordítójáét, így a módosítások zöme szinkrontechnikai jellegű. Mivel a szinkronkészítés nyelvi alapegysége nem a mondat, hanem a kiállítás (vagyis a lélegzetvételtől lélegzetvételeig tartó megnyilatkozás, amely hosszabb vagy rövidebb is lehet a mondategységénél, és amely a szinkronfelvétel során használt, a szereplők párbeszédét írásban rögzítő dialóglista tagolásának is az alapja),²³ elkerülhetetlen, hogy a színpadra szánt magyar szöveg hosszát kisebb-nagyobb mértékben mind a négy szinkron dramaturgnak meg kellett változtatnia. Szabó Lőrinc kreativitását nyilvánvalóan nem befolyásolta erősen a terjedelmi megfontolás, amikor az alábbi

²² Petróczi Andrea – Főző Zsolt: A magyar szinkronipar működése, 2019, http://hetfa.hu/wp-content/uploads/2020/09/s_z_i_n_k_r_o_n_i_p_a_r_o_n_l_i_n_e_A_4_p_d_f?fbclid=IwAR0JLZk5OIY0tXcXUWUm50o2eRFfSZcJnzuFIPDOdtSVfpY9BzA0vEv9Yc, 31. (Letöltés: 2020. szeptember 22.)

²³ Jelen tanulmányban a magyar szinkronváltozathoz idézett szakaszokban a kiállítások határát az alábbi írásjel segítségével érzékeltetem: //.

párbeszéd utolsó sorában az angol „And I for no woman” (5.2.84)²⁴ mondatot három szótaggal megnövelte a magyar fordításban:

Phoebe: Mondd meg neki, pásztor, mi az: szeretni.

Silvius: Csupa sóhaj lenni és csupa könny.

Az vagyok én Phoebéért.

Phoebe: Én meg Ganymedesért.

Orlando: Én meg Rosalindáért.

Rosalinda: *Én meg senki fehérszemélyért.*²⁵

Azonban nyilvánvaló, hogy az adott adaptáció vizuális sajátosságaitól függetlenül ezt a mondatot minden magyar szinkronváltozatban le kellett rövidíteni, amit a dramaturgok különbözőképpen oldottak meg:

1936	1992
Phoebe: Jó pásztor, mondd el, hogy szeretni mit jelent!	Phoebe: Mondd meg neki, pásztor, mi az: szeretni.
Silvius: Csupa sóhaj lenni és csupa könny. // Az vagyok én Phoebéért.	Silvius: Csupa sóhaj lenni és könny. // Az vagyok én Phoebéért.
Phoebe: Én meg Ganymedesért.	Phoebe: Én Ganymedesért.
Orlando: Én meg Rosalindáért.	Orlando: Én Rosalindáért.
Rosalinda: <i>Én meg egy nőért sem!</i>	Rosalinda: <i>Én senki nőért.</i>

²⁴ Az angol idézetek az alábbi szövegkiadásból származnak: William Shakespeare: *As You Like It, The Arden Shakespeare*, Juliet Dusinberre (ed.), London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney, Bloomsbury, 2006.

²⁵ William Shakespeare: *Ahogy tetszik*, fordította Szabó Lőrinc, in *William Shakespeare összes művei*, Budapest, Helikon, 1997, 507.

1978	2008
Phoebe: Jó pásztor // kérlek, mondd meg neki, mi az: szeretni.	Phoebe: Mondd meg neki, pásztor, mit jelent szeretni.
Silvius: Mikor az ember csak könnyből való. // Meg sóhajból. Ilyen vagyok én Phoebéért.	Silvius: Csupa sóhaj lenni és csupa könny. // Az vagyok Phoebéért.
Phoebe: És én Ganymedesért.	Phoebe: Én meg Ganymedesért.
Orlando: Én Rosalindáért.	Orlando: Én meg Rosalindáért.
Rosalinda: <i>Én meg // egyetlen nőért sem.</i>	Rosalinda: <i>Én senki fehérnépért.</i>

A rövidítés mértéke természetesen ez esetben elsősorban azon múlott, hogy a szereplő szájmozgása mennyire van a kamera fókuszában, illetve a képen látható szereplő mennyire artikuláltan beszél. Az 1936-os filmben széles mosoly kíséri az ajakréses magánhangzók uralta mondatot, az 1978-as változatban pedig az első kiállítás a kamerának háttal, a második pedig lehajtott fejjel hangzik el, ami magyarázatot ad arra, hogy ebben a két esetben nem az ajakállás, hanem csak a kiállítások terjedelme határozta meg a rövidítés mértékét. A 2008-ban készült filmben Rosalinda a három másik szereplő gyűrűjében némileg hátrahajtott fejjel egy kiállásra mondja el a szövegét, miközben a képernyőn forduló kameraállásban látjuk a szereplőket, ami lehetővé tette, hogy ennél a változatnál kellett a legkevesebbet rövidíteni a magyar műfordításból ismert mondaton. Az 1992-es adaptációban azonban a kamera mind a négy színészt szekond plánban, vagyis szemből, mellől felfelé, külön-külön képen mutatja, így ez esetben a szinkron dramaturgnak a színészek artikulációját szorosan követnie kellett a szinkronitás érdekében, ezért nem véletlen, hogy ez a változat rövidítette le a legjobban Szabó Lőrinc mondatát.

A magyar szókészlet átlagos terjedelmi sajátossága miatt csak nagyon ritkán fordult az elő, hogy Szabó Lőrinc fordításának egy-két szótaggal való kibővítésére volt szükség. Orlando és hűséges szolgálója, Ádám első párbeszédét a vizsgált négy filmadaptáció közül három erősen lerövidíti, az 1992-es változat azonban szinte érintetlenül hagyja. Viszont ebben az adaptációban az Ádámot alakító színész, Cyril Cusack lassú beszédtempója miatt, Szabó Lőrinc műfordításának az angollal megegyező tíz szótagos soraiba, több alkalommal is rövidebb, az alábbi két idézetben kurziválással kiemelt szavak betoldására volt szükség a kiállítás hosszának megőrzése érdekében: „nem tudod, *gazdám*, // hogy van ember, akivel szembe fordul *önnön* tehetsége is?,”²⁶ illetve „mert vérembe //

²⁶ “Know you not, master, / to some kind of men their graces serve them but as enemies?” (2.3.10-11.)

ifjan én *soha* nem kevertem forró és lázító italokat, se szégyennel dacolva nem kerestem // a romlás és a kór *gyarló* eszközeit.”²⁷

A szájmozgás sajátosságai miatti módosítások

A színpadi fordítással szemben a szinkronkészítés során a film vizuális elemei gyakran meghatározóbb szerepet töltenek be, mint a szöveg verbális tényezői (pl. beszédtempó), különösen akkor, ha a kamera a kérdéses elemet közeli állásból mutatja. Szabó Lőrinc fordításának módosítása esetében is több olyan példát találunk, amikor a magyar mondatszórendet a szájmozgással való szinkronitás érdekében kellett újrarendezni a szinkron dramaturgoknak. Abban a jelenetben, amikor Rosalinda Ganymedesként felajánlja Orlandónak, hogy kigyógyítja őt szerelmi bánatából azzal, hogy eljátssza szerelme szerepét, a következő szavakkal igazítja ki Orlandót, amikor a férfi „kölyöknek” szólítja: „Nay, you must call me Rosalind” (3.2.416). Szabó Lőrinc fordításában a magyar mondat hangsúlytani szerkezete miatt Rosalinda neve az állítmány elé kerül, ami egy színpadi előadásra szánt fordítás esetében semmilyen nehézséget sem okoz: „Vigyázz, Rosalindának kell szólítanod!”²⁸ A filmadaptációk esetében azonban a képernyőn látható színésznek szájmozgása a névnek a mondat végére történő helyezését kívánja a magyar dramaturgoktól is közeli kameraállás esetén, ami több esetben az egész mondat átalakítását tette szükségessé: 1936 „Nem, // mondd úgy, hogy Rosalinda!”; 1978 „Vigyázz, // nem drága kölyök! // Rosalinda!”; 1992 „Nem, // Rosalindának kell hívnod!”; 2008 „Vigyázz, // úgy kell szólítanod: // Rosalinda!”

Ehhez hasonló újrarendezést igényelnek az olyan jelenetek is, amikor a képernyőn szereplő színész vagy színésznő az angolban nyílt szótagra végződő mondata a magyar műfordításban egy zárt ajakállással járó szótaggal (pl. mássalhangzó) végződik. Miközben Orlando szerelmes verseket aggat az erdő fáinak törzsére, szerelméről egy rövidített szonettformában ábrándozik: a két keresztrimes quartinát egy párosrímű kétsoros szakasz zárja le („Run, run, Orlando, carve on every tree / The fair, the chaste and unexpressive she!” 3.2.9-10.), ami Szabó Lőrinc fordításában így hangzik: „Siess, kéz, írd, ródd ezer változatban: mily szűzi, mily szép, mily kimondhatatlan!”²⁹ Ez a két sor az 1992-es adaptációból kimaradt, a másik három film magyar szinkronváltozatában pedig a következőképpen hangzik: 1936 „Fuss, // fuss Orlando, // mindbe beleródd //a báj, a fényt, // az el

²⁷ “For in my youth / I never did apply, Hot and rebellious liquors in my blood; Nor did not with unbashful forehead woo / the means of weakness and debility;” (2.3.48-51.)

²⁸ Shakespeare: *Ahogy tetszik*, 500.

²⁹ Shakespeare: *Ahogy tetszik*, 497.

nem mondhatót!"; 1978 „Menj, //siess, Orlando //vésd be minden fába, hogy mily szép, //mily szüzi, és milyen kimondhatatlan // ő!"; 2008 „Írd, // írd, Orlando, // írd ezer változatban: //mily szüzi, // mily szép, és mily kimondhatatlan!" Ahogy az idézetek is mutatják, Orlando nevét ugyan mind a három magyar szinkron dramaturg beszúrta a dialóglistára, de a mondatzáró „she” szót a három adaptáció közül csak az 1978-as férfi főszereplője nyomatékosítja külön kiállításba való tagolással, ami megmagyarázza, miért kellett a magyar dramaturgnak is külön szóval („ő”) fordítania a sorzáró szót. Az 1936-os adaptációban szintén közeli kameraállásban látható az Orlandót alakító színész, de a fa árnyékot vet az arcára, és az utolsó szótag után gyorsan összezárja az ajkait, ezért a mássalhangzóval végződő magyar szó („mondhatót” illetve „kimondhatatlan”) összhangban marad a vizuális elemekkel. A 2008-as filmben a jelenet esti sötétben játszódik, és az Orlandót alakító színész nagytotál kameraállásban, hátrahajtott fejjel mondja az utolsó kiállást, ami lehetővé tette, hogy Szabó Lőrinc utolsó tagmondatán egyáltalán ne kelljen változtatnia a magyar szinkron dramaturgnak.

A módosítás hiánya: a vizuális és verbális elemek ellentmondása

A korábban ismertetett szájszinkron-technikai módosításokon túl a négy szinkronváltozatot összehasonlító elemzés során, felfigyeltem a magyar szövegek egy olyan sajátosságára is, amely az olyan filmek szinkronizálása során, ahol a dramaturg nem egy kanonizált magyar szöveget módosít, hanem önállóan készíti el a dialóglistát, komoly szakmai hibának vagy hiányosságnak tekintenénk. Találtam ugyanis olyan eseteket, amikor indokolt lett volna Szabó Lőrinc szövegét a film vizuálisan is megjelenített tartalmi vagy kulturális sajátosságai miatt újr fordítani, azonban ez elmaradt.

Az egyik ilyen szövegrészlet abban a jelenetben található, amikor Rosalinda és Célia eldöntik, hogy az ardennes-i erdőbe mennek, és álruhára illetve az arcuk elcsúfítására van szükség³⁰ a saját biztonságuk érdekében, amit Célia a következőképpen fogalmaz meg Szabó Lőrinc műfordításában: „Én szegényes, kopott ruhát veszek fel, és barnára kenem az arcomat.”³¹ Azonban egyetlen filmadaptációban sem kennek a színésznők semmit az arcukra sem ebben a jelenetben, sem később, így szinkron dramaturgiai szempontból nincs összhangban az elhangzó szöveg és a színésznők megjelenése az erdei jelenetekben. Ennek ellenére mind a négy szinkron dramaturg tartalmi módosítás nélkül hagyta ezt a mondatot: az 1936-os és az 1992-es filmben egyáltalán nem történik

³⁰ Shakespeare korában az arc sötétre festése a számkivetett útonálló hagyományos álcázásának számított, és így jelzi azt a társadalmi státuszban történő változást is, amit a két lány önként vállal. Shakespeare: *As You Like It*, 186.

³¹ Shakespeare: *Ahogy tetszik*, 491.

változás, a másik két esetben viszont kizárólag a kiállítás hosszának megtartása érdekében néhány szó betoldásának lehetünk tanúi: 1978 „Én majd szegényes és kopott ruhát öltök magamra és némi festékkel sötétítem az arcomat,” illetve 2006 „Én magamra öltök egy szegényes, kopottas ruhát, és bekenem majd barnára az arcomat.” Az újrafordítás hiányát ez esetben talán az magyarázza, hogy mind a négy Céliát alakító színésznő az idézett mondat elhangzásakor az arcához közeli kézmozdulatokkal jelzi az angol szöveggel összhangban az arc elcsúfításának szándékát, és így nem az adott párbeszéd alatt, hanem csak a film teljes cselekményének ismeretében tudja a néző felmérni, hogy ez ellentmond annak az álruhának, amit a képernyőn majd egy későbbi jelenetben látunk.

Ennél is jelentősebb eltérésnek tekinthetjük azonban Próbakőnek „tarka bolondként” történő bemutatását. Amikor Jaques beszámol az erdőben bujkáló hercegnek arról, hogy találkozott egy udvari bolonddal, több alkalommal is furcsa ruházata megnevezésével utal rá, amikor a herceg megkérdezi tőle, hogy milyen bolond volt az, akiről beszél: „Remek bolond! [...] Óh, bár bolond lehetnék! Minden becsvágyam a tarka kabát.”³² Az angol szövegben szereplő „motley” szó elsődleges jelentése valóban tarkát jelent, vagyis egy olyan bolondot, aki tarka kabátot visel, ami a reneszánsz Angliában a királyi vagy nemesi udvartartásban élő, az előkelő társaság szórakoztatására tartott, a színházban pedig egyértelműen komikus karakternek tekintett udvari bolondot jelölte, szemben azzal a bölcs, melankolikus bolonddal, aminek maga Jaques a megtestesítője Shakespeare vígjátékában.³³ Ami azonban a filmadaptációk karakterábrázolását illeti, egyedül az 1938-as filmen jelenik meg egy csörgősipkát és jelmezszerűen furcsa, kétszínű ruhát viselő szereplő a képen, a másik három filmen vagy hagyományosnak mondható, vagy fekete a Próbakőt alakító színészek ruhája. A 2008-as filmen például Alfred Molina ruházata Charlie Chaplin megjelenésére hasonlít. Ennek ellenére a „motley” reneszánsz ruházatára utaló, Szabó Lőrinc fordításában „tarka kabát”-ként megnevezett ruhadarabot kizárólag az 1938-as film szinkron dramaturgia módosította, a másik háromban, ahol a legnagyobb ellentmondást találjuk a verbális és a vizuális elemek között, egyáltalán nem történt semmilyen szövegi változtatás: 1938 „Tarka, mi egyéb? Ó hogy irigylem őt! // Mit nem adnék egy tarka jelmezért!”; 1978 „Remek bolond! ... // Óh, bár bolond lehetnék! // Minden becsvágyam a tarka kabát”; 1992 [...] „Bár bolond lehetnék! // Minden becsvágyam a tarka kabát”; 2008 „Ó // remek bolond! // ... Bár bolond lehetnék! // Minden becsvágyam a tarka kabát.”

³² Shakespeare: *Ahogy tetszik*, 495.

³³ Juliet Dusinberre: Introduction, in William Shakespeare: *As You Like It, The Arden Shakespeare*, Juliet Dusinberre (ed.), London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney, Bloomsbury, 2006, 106-113.

A rendelkezésre álló film- és szinkronkorpusz alapján összességében elmondható, hogy az *Ahogy tetszik* esetében a magyar szinkron dramaturgok a legritkább esetben éltek az szó szerinti értelemben vett újrafordítás lehetőségével. Maga az a tény, hogy Szabó Lőrinc kanonizált fordítását használták újra a magyar dialóglista elkészítéséhez, és azon csak szájszinkron-technikai okokból változtatnak, egy kulturális szempontból nagyon is konzervatív és értékmegőrző szemléletről árulkodik, és az így kialakított szövegalkotási gyakorlat talán egyik legnagyobb hozadéka az, hogy nemcsak William Shakespeare-t, hanem Szabó Lőrincet is a magyar nézők „örök barátjává” teszi.